वैदेशिक रोजगारीले उनीहरूको घरपरिवारको आर्थिक, शैक्षिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव

एक अध्ययन (देउमाई नगरपालिका, इलाम)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अन्तर्गत

स्नाकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको आशिंक आवश्यकता परिपूर्तिको

लागि प्रश्तुत

सोधपत्र

प्रश्तुतकर्ता

दिलु कला राना मगर

परीक्षा क्रमाङ्क : २८७१००१४

त्रिविदर्ता नं. :९-२-५८५-७३-२०१०

भर्ना वर्ष :२०७१

शिक्षा शास्त्र केन्द्रिय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

२०७४

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत अर्थशास्त्र शिक्षा विषयको स्नाकोत्तर तह एम एड चौथो सेमेस्टरको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **वैदेशिक रोजगारीले उनीहरूको घरपरिवारको आर्थिक, शैक्षिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभावएक अध्ययन :देउमाई नगरपालिका, इलाम**शीर्षकमा छात्र दिलु कला राना मगरले मेरो निर्देशन सुपरिवेक्षक र सुझावमा यो शोधपत्र तयार पार्नुभएको हो । यो शोधपत्र स्वीकृतिका लागि मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा. पद्मा कोइराला

शोध निर्देशक

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

मितिः

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत शिक्षा विषयको स्नाकोत्तर तह (एम. एड) चौथो सेमेस्टरको आशिंक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि दिलु कला राना मगरद्धारा प्रस्तुत **वैदेशिक रोजगारीले उनीहरूको घरपरिवारको आर्थिक, शैक्षिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभावएक अध्ययन :देउमाई नगरपालिका, इलाम**शीर्षक शोधपत्र स्नाकोत्तर तह उपाधिका लागि स्वीकृत गरिएको छ :

मूल्याङ्कन समिति		हस्ताक्षर
१.	विभागीय प्रमुख	....
		उप.प्रा. मीनराज पौड्याल
२.	वाह्य परीक्षक	....
३.	शोध निर्देशक	....
		उप.प्रा. पद्मा कोइराला
४.	D R C सदस्य	उप.प्रा मीनराज पौड्याल

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENT)

शिक्षाशास्त्र संकाय, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नाकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको आशिंक आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि**वैदेशिक रोजगारीले उनीहरूको घरपरिवारको आर्थिक, शैक्षिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभावएक अध्ययनः देउमाई नगरपालिका, इलाम**शीर्षक राखिअनुसन्धानात्मक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यो शोधपत्र लेखनको क्रममा आफ्ना हरेक समस्याहरूलाई एकातिर पन्छाएर जुनसुकै समयमा आवश्यक सहयोग, निर्देशन, प्रेरणा एवं सुझाव दिदै लेखिएका विषयगत विधाहरूलाई अति सुक्ष्म ढंगले सहयोग गर्नुहुने शोध निर्देशक उप.प्रा. पद्मा कोइराला ज्यूलाई अन्तर हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, कीर्तिपुरमा रहनुभएकाश्रद्धेय तथा गुरूआमा प्रति समेत हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

पठनपाठनको त्रममा अवसर प्रदान गरी यस शशोधपत्र लेखनको स्थिति सम्म ल्याइ पुऱ्याउन निरन्तर संघर्ष गर्नुहुने मेरो परिवारजन प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रश्तुत शोधपत्र लेखनको क्रममा आवश्यक पत्र पत्रिका, पुस्तक संककलन गरी लेखन कार्यका लागि र प्रश्नावली र अन्तर्वाताबाट आफ्ना अमूल्य विचारहरू राखेर प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्ने सम्पूर्ण साथीहरूलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

दिलु कला राना मगर

शोधकर्ता

सारसंक्षेप (ABSTRACT)

प्रश्तुत सोधपत्र वैदेशिक रोजगारले उनीहरूको घरपरिवारको आर्थिक, शैक्षिक र सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव हेर्ने हो ।यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरूमा वैदेशिक रोजगारमा गएको व्यक्तिको परिवारको वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि रपछिको आयको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, वैदेशिक रोजगारी पूर्व र पश्चात् उनीहरूका बालबालिकाको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभावपत्ता लगाउनु र वैदेशिक रोजगारमा गएको व्यक्तिको परिवारको सामाजिक स्तरमा परेको प्रभाव र पविर्तनको तुलानत्मक तथा गुणात्मक अवस्था पत्ता लगाउने रहेका छन् ।

यस अध्ययनमा वर्णनात्मक विधिको विधि अपनाइएको छ । यस अध्ययनको लागि इलाम जिल्ला देउमाई नगरपालिका वडा नं. २, ३ र ४ लाई उद्देश्यमूलक नमूना छनोटका आधारमा छनौट गरिएको छ । मलेसिया, साउदी अरब, कतार, दुबई, बहराइन, ओमन र दक्षिण कोरियामा वि.सं. २०६८ साल देखि २०७४ कार्तिक सम्म वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न २०० जनालाई समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी नमुना छनोट गरियो । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि प्राथमिक र द्धितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतको रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवायुवतीका घरपरिवारका अभिभावकहरूलाई सोधिएको प्रश्नहरूको उत्तर, छलफल सूची, अवलोकन फारम प्राथमिक स्रोतका रूपमा लिइएको छ । भने द्धितीय तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित प्रतिवेदनहरू, नगरपालिका कार्यलय, अर्थमन्त्रालय, वैदेशिक रोजगार विभाग, केन्द्रियतथ्याङ्क विभाग कार्यलयबाट प्रकाशित लेख, रचना र बुलेटिन तथा अध्ययनसँग सम्बन्धित पुराना शोधपत्रलाई लिइएको छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा जानु अघि र पछिको आम्दानी, खर्च तथा बचत यस प्रकार छ । वैदेशिक रोजगारमा जानुअघि पविारको वार्षिक आम्दानी रु.२,९५,००,०००/ र औषत आम्दानी रु.१,४७,५००/- र खर्च रु.२,९६,०१,५००/- ऋण रु.१,०१,५००/-छ भने वैदेशिक रोजगारमा गएपछि वार्षिक आम्दानी रु.९,२२,०५,००० र औषत आम्दानी रु.४,६१,०२५/- र बचत रु.१,४५,००,०००,रहेको पाइयो । वैदेशिक रोजगारीमा जानुभन्दा अघि ९१.९२ प्रतिशतसरकारी विद्यालयमा जाने गर्दथे । वैदेशिक रोजगार पछि २९.८१ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै वैदेशिक रोजगार अघिनिजी विद्यालयमा १७.२०प्रतिशत र वैदेशिक रोजगार पछि ३०.७७ प्रतिशत र दुबै विद्यालयमा जाने बालबालिका वैदेशिक रोजगारीमा जानु अघि ३०.७७ र वैदेशिक रोजगार पछि ३९.४२ प्रतिशतरहेको देखिन्छ ।

नेपाली कामदारहरू स्वदेशमा रोजगारी नभएर, आर्थिक अवस्था कमजोर भएर महङ्गीको तुलनामा कम तलब भएर वैदेशिक रोजगारीमा गएको स्पष्ट कारण पाइन्छ । कामदारहरू विदेशमा गएर जटिल खालका काम गर्नुपर्ने विवरण पाइन्छ । तसर्थ नेपाली कामदारहरू वैदेशिक रोजगारमा जानुपूर्व सम्बन्धित विषयमा काम सिकी जानुपर्ने र स्थानीय क्षेत्रमा तालिम केन्द्रहरू सञ्चालन गरी तालिम दिनुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची (TABLE OF CONTENTS)

पृष्ठ

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER) i

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER) ii

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENTS) iii

सारसंक्षेप (ABSTRACT) iv-v

विषयसूची (CONTENTS) vi-xii

तालिका सूची (LIST OF TABLE) xii-xiii

संक्षिप्त शब्दावली (ABBREVIATION) xiv-xv

अध्याय एक (CHAPTER:ONE)

१. परिचय(Introduction) १-१०

१.१ पृष्ठभूमि (Background) १

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem) ५

१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives of the Study) ७

१.४ अनुसन्धान प्रश्न (Research Questions) ७

१.५ अध्ययनको महत्व (Significant of the Study) ७

१.६ अध्ययनको सीमा (Limitations of the Study) ७

१.७ मुख्य शव्दावलीको परिभाषा (Definations of the Main Study) ८

१.८ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study) १०

अध्याय दुई (CHAPTER: TWO)

२. सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Reviw of Related Literature) ११-१४

२.१सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Theoretical Literature) ११

२.२ पूर्व साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Emperical Literature) १९

२.३ प्रस्तुत अध्ययनमा पूर्व अध्ययनको प्रयोग (Implications of the Review of the Study) २०

२.४ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap) २०

२.५ अवधारणात्मक ढाँचा (Conceptual Framework) २१

२.६ कार्यात्मक ढाँचा (Functional Framework) २२

अध्याय तीन (CHAPTER:THREE)

३.अनुसन्धान विधि र प्रक्रिया (Research Method and Design) २३-२६

३.१ अध्ययनको ढाँचा (Research Design) २३

३.२ तथ्याङ्का स्रोतहरू (Source of Data) २३

३.२.१ प्राथमिक तथ्याङ्कका स्रोतहरू (Sources of Primary Data) २३

३.२.२ द्वितीय तथ्याङ्कका स्रोतहरू (Sources of Secondary Data) २३

३.३ जनसंख्या, नमुना आकार र नमुना छनोट रणनीति (Population, Sample Size and Sampling Strategy) २३

३.३.१ जनसंख्या (Population) २४

३.३.२ नमुनाको आकार (Sample Size) २४

३.३.३ नमुना छनोट रणनीति (Sample Strategy) २४

३.४ तथ्याङ्क संकलनका साधानहरू (Tools of Data Collection) २४

३.४.१ प्रश्नावली (Questionnaire) २४

३.४.२ छलफल निर्देशिका (Discussion Guide) २५

३.४.३ अवलोकन फाराम (Observation Form) २५

३.५ तथ्याङ् संकलनका तरिकाहरू (Technique of Data Collection) २५

३.५.१ अर्न्तवार्ता (Interview) २५

३.५.२ लक्षित समूह छलफल (Focused Group Discssion) २६

३.५.३ प्रत्यक्ष अवलोकन (Participatory Observation) २६

३.६ तथ्याङ्ग विशलेषण प्रक्रिया (Process of Data Analysis) २६

अध्याय चार (CHAPTER: FOUR)

४. तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेशण(Interpretation and Analysis of Data) **२७-६३**

४.१.१ इलाम जिल्लाको परिचय (Introduction of Ilam District) २७

४.१.२ देउमाई नगरपालिकाको परिचय (Introduction of Deumai Manicipality २८

४.१.३ भौगोलिक अवर्सिथति क्षेत्रफल र सिमाना (Geographical Location,Area and Boarder) २९

४.१.४ जलवायु (Climates) २९

४.१.५ वनजङगल (Forest) २९

४.१.६ नदिनालाहरू (Rivers) ३०

४.१.७ कुल जनसंख्या (Total Population) ३०

४.१.८ जनसाङ्ख्यिकीय अवस्था (Demographic Status) ३०

४.१.९ जातीय विवरण (Ethnic Decription) ३१

४.१.१०शैक्षिक संस्थाहरूको अवस्था (Situation of Educational Institution)३३

४.२ अध्ययन क्षेत्रको वैदेशिक रोजगारीमा सहभागीता (Participants of Foreign Employment in Study Area) ३५

४.२.१ उमेरगत रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा सहभागिता (Agewise Participation in Foreign Employment) ३५

४.२.२ वैवाहिक स्थिति (Martial Status) ३५

४.२.३ जातिगत विवरण(Castewise Description) ३६

४.३ अध्ययन क्षेत्रको आर्थिक अवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन (Comparative Study of Economic Condition in Study Area) ३६

४.३.१ नमुना छनोटमा परेका घरपरिवारको वैदेशिक रोजगारी पूर्वको पारिवारीक आम्दानी (Sectorwise Income of Sample Before Foreign Employment) ३६

४.३.२ नमुना छनोटमा परेका घरधुरीको वैदेशिक रोजगार पश्चातको क्षेत्रगत आम्दानी (Sectorwise Income of Sample After Foreign Employment) ३७

४.३.३ वैदेशिक रोजगारीमा सहभागिता पूर्व र पश्चात् आयको तुलना (Comparision of Income before and after Foreign Employment) ३८

४.३.४ वैदेशिक रोजगारीमा जानु अघि र पछिको तहगत पारिवारीक आम्दानी विवरण (Levelwise Family income Before and After Foreign employment) ३९

४.३.५ वैदेशिक रोजगार पहिलेको क्षेत्रगत पारिवारीक खर्च (Sectowise Family Expenditure before Foreign Employment) ४१

४.३.६ वैदेशिक रोजगार पहिलेको तहगत खर्च (Levelwise Expenditure before Foreign Employment) ४२

४.३.७ वैदेशिक रोजगारी पछिको क्षेत्रगत पारिवारीक खर्च (Sectorwise Expenditure of after Family Foreign Employment) ४२

४.३.८ वैदेशिक रोजगार पश्चात्को तहगत पारिवारीक खर्च (Levelwise Family Expenditure after Foreign Employment) ४३

४.३.९ वैदेशिक रोजगार पूर्व र पश्चात् बचत तथा ऋण (Condition of Saving, Loan before anf after Foreign Employment) ४४

४.४ अध्ययन क्षेत्रको शैक्षिक अवस्था (Educational Condition in Study Area) ४५

४.४.१ वैदेशिक रोजगारीमा सहभागिको शैक्षिक अवस्था (Educational Status of Foreign Employee) ४६

४.४.२ वैदेशिक रोजगारीमा संलग्नका बालबालिकाहरू अध्ययन गर्ने शैक्षिक संस्थाको विवरण (Details of Institutional Organization studied by Foreign Employees Children) ४७

४.५ अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक प्रभाव (Social Effect in Study Area) ४८

४.५.१ आर्थिक ल्याकत बढेसँगै तुलनात्मक रूपमा सापेक्षिक सामाजिक ल्याकत र प्रतिष्ठा बढेको महसुस गरेको पाइयो । ४८

४.५.२ विभिन्न सामाजिक क्रियाकलापहरूमा आफ्नो भुमिका तथा उपस्थिति बढेको महसुस गरेको पाइयो । ४८

४.५.३ आन्तरिक बसाइँसराइँ तुलनात्मक रूपमा बढेको पाइयो । ४९

४.५.४ दाम्पत्य जीवनमा भने केही विचलनको उदाहरणहरू पाइयो । ४९

४.५.५ अभिभाकत्वको प्रत्याभूति नहुँदा किशोरकिशोरीहरू कुलत तथ लागुऔषधमा संलग्न भएको पनि पाइयो । ४९

४.६ वैदेशिक रोजगारीको प्रभावको विश्लेषण (Analysis of Effect of Foreign Employment) ५०

४.११ प्राप्तिको सारांश (Summary of the Finding) ५१

अध्याय पाँच (CHAPTER: FIVE)

५. निष्कर्ष र सुझावहरू (Conclusion and Recommendation) ५४-५७

५.१ निष्कर्ष **(Conclusion)** ५४

५.२ सुझवहरू **(Recommendations)** ५५

५.२.१ नीतिगत सुझावहरू **(Policy Related Recommendations)** ५५

५.२.२ व्यावहारिक सुझावहरू **(Practice Related Recommendations)** ५६

५.२.३ भावि अनुसन्धान अध्ययनका लागि सुझावहरू **(Further Research Related Recommendations)** ५७

सन्दर्भग्रन्थ सूची (References)

अनुसुचीहरू (Appendices)

तालिका सूची (LIST OF TABLES)

तालिका	शिर्षक	पृष्ठ
३.१	वैदेशिक रोजगारमा संलग्न घरपरिवारको नमुना छनोट प्रक्रिया, (२०७४)	२४
४.१	देउमाई नगरपालिकाको घरधुरी, महिला, पुरूष, कुल जनसङ्ख्यार औषत परिवार संख्या सम्बन्धि विवरण (२०७३)	३१
४.२	देउमाई नगरपालिकाको जातीय विवरण (२०७३)	३२
४.३	देउमाई नगरपालिकामा रहेको शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण (२०६३)	३३
४.४	वैदेशिक रोजगारीमा सहभागि कामदारहरू (२०७४)	३४
४.५	उमेरगत रूपमा वैदेशिक रोजगारमा सहभागि विवरण (२०७४)	३५
४.६	वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवायुवतिहरूको वैवाहिक स्थिति (२०७४)	३५
४.७	वैदेशिक रोजगारीमा गएका व्यक्तिहरुको जातिगत विवरण (२०७४)	३६
४.८	वैदेशिक रोजगारी पूर्वको क्षेत्रगत पारिवारीक वार्षिक आम्दानी विवरण (२०७४)	३७
४.९	वैदेशिक रोजगार पछिको क्षेत्रगत पारिवारीक आम्दानी विवरण (२०७४)	३८
४.१०	वैदेशिक रोजगारीमा सहभागि पूर्व र पश्चात् आयको तुलना (२०७४)	३९
४.११	वैदेशिक रोजगारीमा जानु अघि र पछिको तहगत आम्दानी विवरण (२०७४)	४०
४.१२	वैदेशिक रोजगार पहिलेको क्षेत्रगत खर्च (२०७४)	४१
४.१३	तहगत वार्षिक खर्चको अवस्था (२०७४)	४२
४.१४	वैदेशिक रोजगार पछिको क्षेत्रगत खर्च (२०७४)	४३
४.१५	वैदेशिक रोजगारीमा गएपछिको तहगत खर्च (२०७४)	४४
४.१६	वैदेशिक रोजगार पूर्व र पश्चात् बचतको अवस्था (२०७४)	४४
४.१७	अध्ययन क्षेत्रको साक्षरता तथा निरक्षरताको विवरण, (२०७४)	४५
४.१८	वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न कामदारहरूको शैक्षिक अवस्था (२०७४)	४६
४.१९	वालवालिाले अध्ययन गर्ने शैक्षिक अवस्था सम्बन्धि विवरण (२०७४)	४७

संक्षिप्त सब्दावली (ABBREVIATION)

GDP	**:**	**Gross Domestic Product**
HDI	**:**	**Human Development Index**
आ.व.	:	आर्थिक वर्ष
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
वडा नं.	:	वडा नम्बर
रू.	:	रूपैया
क्र.स.	:	क्रम सङ्ख्या
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
कि.मी.	:	किलो मिटर
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
वि.स.यो.	:	विद्यालय सुधार योजना
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय